

I. ROZPRAWY

JOACHIM BAHLCKE (Stuttgart)

Śląsk jako przedmiot badań stanowych. Tradycje i perspektywy badawcze w historiografii niemieckiej, polskiej i czeskiej

I. Tradycje historiograficzne a podstawy instytucjonalne. Historycy od około dwóch stuleci badają wielkie bogactwo form życia stanowego na Śląsku w późnym średniowieczu i wczesnych czasach nowożytnych w perspektywie historii instytucjonalnej, ustrojowej, gospodarczej, a ostatnio także społecznej i kulturowej. Wobec faktu, że przedmiotem badań są struktura i sposób funkcjonowania wspólnoty, której władze zwierzchnie często się zmieniały, nie powinien budzić zdziwienia chwilami znaczny i mniej lub bardziej świadomy wpływ, jaki na te badania wywierały w Niemczech, Polsce i Czechach polityka wewnętrzna oraz zaangażowanie w bieżące sprawy, dopuszczające także interpretacje uwarunkowane względami polityki zagranicznej¹. Ogólnie rzecz biorąc, obszar Śląska, odznaczający się terytorialnym zróżnicowaniem, istnieniem obok siebie różnych form panowania z często zmieniającą się władzą zwierzchnią oraz występującymi na małych terytoriach strukturami tożsamościowymi i lojalnościowymi, który Gustav Croon scharakteryzował w 1911 roku – z intencją krytyczną – jako „stanowy raj”² [Paradies der Stände] stwarzał wręcz idealne przesłanki dla badań nad historią stanową.

Także na Śląsku żywotny interes stanów polegał już w XVI wieku na gromadzeniu i możliwie szybkim upublicznianiu tych materiałów źródłowych, ważnych w świetle prawa konstytucyjnego jak też politycznego, które dotyczyły zarówno ich bezpieczeństwa prawnego, jak i pozycji dominującej³. Można to

¹ Oestreich, Gerhard / Auerbach, Inge: *Die ständische Verfassung in der westlichen und in der marxistisch-sowjetischen Geschichtsschreibung* [1972]. Teraz w: Oestreich, Gerhard: *Strukturprobleme der frühen Neuzeit. Ausgewählte Aufsätze*. Wyd. Brigitta Oestreich. Berlin 1980, s. 161-200.

² Croon, Gustav: *Zur Geschichte der österreichischen Grundsteuer-Reform in Schlesien 1721-1740*. W: *Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens* 45 (1911), s. 333-344, tu s. 344.

³ Markgraf, H[ermann]: *Die Entwicklung der schlesischen Geschichtsschreibung*. W: *Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens* 23 (1888), s. 1-24; zmieniona wersja w tegoz: *Kleine Schriften zur Geschichte Schlesiens und Breslaus*. Breslau 1915 (Mitteilungen aus dem Stadtarchiv und der Stadtbibliothek zu Breslau 12), s. 1-29.

wykazać zarówno odwołując się do poświęconych historii prawa dzieł Jacoba Schickfusa⁴, który w latach 1613-1623 był ksiązęciem radcą w Brzegu i Legnicy i dobrze znał stosunki prawne na Śląsku, jak i w nawiązaniu do pisarskiej aktywności Andreasa Gryphiusa, który po wojnie trzydziestoletniej jako syndyk stanów głogowskich zajmował politycznie odpowiedzialne stanowisko⁵. Naukowe próby, takie jak współczesne historyczno-krytyczne edycje, precyzyjnie dokumentujące zachowane bądź zrekonstruowane rękopisy oraz zawierające na ogół obszerne objaśnienia, nie odgrywały aż do oświecenia poważniejszej roli⁶. Nagłe przerwanie badań nad okresem stanowym w dziejach Śląska, które nastąpiło w połowie XVIII stulecia⁷, było w pierwszym rzędzie skutkiem likwidacji tamtejszych stanowych korporacji i instytucji przez króla Prus Fryderyka II w 1741 roku oraz prusko-austriackiego dualizmu zaostrzającego się w następstwie wojen śląskich. Historycy borussiańscy interpretowali stanową różnorodność w epoce habsburskiej jednostronnie – z perspektywy scentralizowanego mocarstwa – jako przejaw politycznej słabości i kulturalnego zacofania. W badaniach nad historią Śląska, jak pisał Wilhelm Dersch jeszcze w 1931 roku, „do tej pory pomniejszono wpływy austriackie, aby podnieść w ten sposób rangę przełomu, który nastąpił po aneksji przez Prusy”⁸.

⁴ Schickfus, Jacob: *New vermehrete Schlesische Chronica und Landes Beschreibung* [...], Teile 1-4, Jehna [1625] (po protestach katolików w 1626 roku ukazało się nowe poprawione wydanie dzieła poświęconego książętom i stanom); ważne dla stanowego rozwoju kraju „*Consuetudines Silesiae feudales Patriae desiderio in patriae usum collectae*” ukazały się pierwszy raz w wydaniu zbiorowym: Lünig, Johann Christian: *Corpus iuris feudalis Germanici: das ist Sammlung derer teutschen Lehen-Rechte und Wohnheiten, worinnen nicht nur die allgemeinen Reichs-Lehen-Rechte, sondern auch die in denen teutschen Provinztzien hergebrachte Jura Feudalia [...] beygebracht worden* [...], Bd. 3. Franckfurth am Mayn 1727, kol. 221-536.

⁵ Gryphius, Andreas: *Glogauisches Fürstenthumbs Landes Privilegia*, Lissa 1653; na temat tła por. Lentfer, Dirk: *Die Glogauer Landesprivilegien des Andreas Gryphius von 1653*. Frankfurt/Main u. a. 1996 (Rechtshistorische Reihe 147).

⁶ Bahlcke, Joachim: *Landtagsakten (unter Berücksichtigung der Verhältnisse in der frühneuzeitlichen Habsburgermonarchie)*. W: Pauser, Josef / Scheutz, Martin / Winkelbauer, Thomas (wyd.): *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.-18. Jahrhundert). Ein exemplarisches Handbuch*. Wien/München 2004 (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. Ergänzungsband 44), s. 351-364. Por. przykładnie wysoki poziom ważnej także dla Śląska, finansowanej wyłącznie przez stany „Oberlausitzer Collectionswerkes”, edycji górnołużyckich źródeł i regionalnych praw, która w 1824 roku liczyła sześć tomów i 5571 stron druku. Bahlcke, Joachim: *Die Oberlausitz. Historischer Raum, Landesbewußtsein und Geschichtsschreibung vom Mittelalter bis zum 20. Jahrhundert*. W: idem (wyd.): *Geschichte der Oberlausitz. Herrschaft, Gesellschaft und Kultur vom Mittelalter bis zum Ende des 20. Jahrhunderts*. Leipzig 2004 [2001], s. 11-54, tu s. 22-23.

⁷ Por. niejako kończące przedstawienie: B[recher], F[riedrich] W[ilhelm]: *Nachricht von Der neuen Verfassung des Herzogthums Schlesien und Dem Ursprunge Derselbigen, aus den Aeltem Zeiten entworfen*. Franckfurt/Leipzig 1741.

⁸ Dersch, Wilhelm: *Vierzig Jahre schlesische Geschichtsforschung*. W: *Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens* 65 (1931) s. 1-53, tu s. 33. Dersch skrytykował cenione do tej pory wysoce dzieło Colmara Grünhagena, które jego zdaniem „nie uwzględnia stosunków panujących w czasach austriackich” (tamże, s. 15).

Potężnym impulsem do podjęcia badań nad późnośredniowiecznym i wczesnonowożytnym ustrojem stanowym w oparciu o historię konstytucyjną oraz badania źródłowe stał się obwieszony w rozporządzeniu gabinetowym z 22 maja 1815 roku zamiar ustanowienia na Śląsku politycznej reprezentacji stanowej. Pierwsze solidne studium, którego zacznym zdecydowanie było zapowiedziane (i zrealizowane w latach 1823/24) „ustanowienie stanów krajowych w prowincjach pruskich na gruncie dawnego ustroju”⁹ opublikował w 1817 roku Karl Adolf Menzel w „Schlesische Provinzialblätter”. Ten pedagog i historyk rodem z Zielonej Góry, który w 1808 roku wydał adresowaną do szerokiego kręgu czytelników niemal tysiącstronicową syntezę historii Śląska, przedstawił śląski ustrój stanowy źródłowo i rzeczowo jako „dzieło czterech stuleci”, wskazując wszakże w zakończeniu swych wywodów niezwykle krytycznie na „moralne szkody”, które wyrządził ludności „wynikający z osłabienia publicznego ducha i życia niedostatek form konstytucyjnych”¹⁰. W publikacjach na łamach „Schlesische Provinzialblätter” widać próby wykorzystania w politycznej rozgrywce z Berlinem dawnego ustroju stanowego jako argumentu na rzecz ustanowienia takiego typu reprezentacji, który byłby skrojony w pierwszym rządzie na miarę interesów szlachty ziemskiej. Pokazują one także starania o wytyczenie potrzebnych do celów legitymizacyjnych linii kontynuacji w oparciu o historię stanowych korporacji¹¹. Do tej kategorii publicystycznych wypowiedzi na bieżące tematy polityczne należy także skromna prezentacja stanowego ustroju Śląska autorstwa Heinricha Simona, która ukazała się drukiem w 1846 roku. Jej autor rok wcześniej, w proteście przeciwko tak zwanym ustawom dyscyplinarnym [Disziplinalgesetze], opuścił urząd sprawowany w pruskim wymiarze sprawiedliwości, poświęcając się we Wrocławiu całkowicie działalności w ruchu liberalno-demokratycznym¹².

Zaliczany do przywódców liberalnej opozycji w Saksonii, zdecydowanie krytyczny wobec rządu, a nawet otwarcie wrogi w stosunku do Prus historyk i publicysta Heinrich Wuttke, który urodził się w Brzegu, a od 1840 roku na-

⁹ Menzel, [Karl Adolf]: *Geschichtliche Entwicklung der am 29ten Oktober 1741 aufgehobenen schlesischen Ständeversammlung*. W: Schlesische Provinzialblätter 65 (1817), s. 512-541; 66 (1817), s. 3-38, tu s. 512; por. Gehrke, Roland: *Parlamentarismusforschung*. W: Bahlcke, Joachim: *Historische Schlesienforschung...*, s. 235-265.

¹⁰ Menzel: *Geschichtliche Entwicklung*, s. 33, 38.

¹¹ Por. Lüttwitz, [Hans Ernst Freiherr von]: *Einiges über die ehemalige landständische Verfassung in Schlesien*. W: Schlesische Provinzialblätter 72 (1820), s. 227-237; idem: *Die ältere schlesische Justiz-Verfassung*. Ibidem 101 (1835), s. 545-557; Uechtritz, [Rudolph] von: *Ueber ständische Verfassung*. Ibidem (Vgl. s. 14, NF 26) 82 (1825), s. 107-122. Por. także powstałe z okazji „stulecia otwarcia pierwszego Śląskiego Landtagu w 1825 roku” opracowanie: Klawitter, Willy: *Die politische Entwicklung der schlesischen Provinziallandtage*. W: Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens 59 (1925), s. 1-28.

¹² Simon, Heinrich: *Das Provinzial-Gesetzbuch der schlesischen Verfassung und Verwaltung. Eine systematische Sammlung der Gesetze und Verordnungen für das öffentliche Recht des Herzogthums Schlesien und der Grafschaft Glatz*, Teil 1: *Die ständische Verfassung von Schlesien*. Breslau 1846.

uczał w Lipsku, opublikował w połowie XIX wieku liczne prace dotyczące problematyki stanowo-parlamentarnych korporacji przedstawicielskich na Śląsku. W latach 1842-1843 ukazało się dwutomowe, niezbyt trafnie zatytułowane dzieło o „publicznych stosunkach” na Śląsku do 1740 roku. Była to, wedle własnego mniemania autora, oczyszczona z „obrazowych ozdobników i bagażu anegdot” synteza, która wywołała gwałtowny atak konserwatywnego ekonomisty Carla Gustava Kriesa. Wuttke zareagował „odprawą”¹³, po czym, w 1847 roku, ukazało się jego studium poświęcone śląskim stanom w przeszłości i teraźniejszości, w którym opowiadał się za „transformacją stanów prowincjonalnych” i zachowaniem federacyjnego charakteru narodu: „Żywimy bowiem obawę, że stanowy ustrój jeszcze bardziej zaszkodzi samodzielnemu żywotowi poszczególnych prowincji, w którym i tak – ku wielkiej szkodzi dla jego indywidualnego i wyraźnego rozwoju – pełni się brandenburgizm [Märkerthum], i że owa sztuczna roślina, «pruskością» zwana, jeszcze bardziej, kosztem Niemiec, wzrośnie w siłę”¹⁴. Mocno idealizująca opinia Wuttkego o „charakterze” śląskich stanów nie budzi zdziwienia. Dla tego liberała, który niedługo potem został wybrany do frankfurckiego Zgromadzenia Narodowego, były one „przedstawicielami narodu” i miały „reprezentatywny charakter tak samo, jak współczesne izby i parlamenty”¹⁵.

Pogardzany przez Wuttkego ze względów zarówno politycznych jak i osobistych Carl Gustav Kries, który wywodził się z Prus Zachodnich, studiował we Wrocławiu i tu otrzymał w 1844 roku profesurę nadzwyczajną w dziedzinie nauk politycznych, wniósł do badań nad stanami śląskimi zupełnie nową jakość. Chociaż sam był aktywny politycznie i w 1850 roku porzucił środowisko akademickie na rzecz działalności parlamentarnej w Erfurcie, to jednak jego prace nie miały żadnych politycznych celów. Zainspirowane przez Gustava Adolfa Haralda Stenzela i opublikowane w 1842 roku dzieło Kriesa o szesnasto- i siedemnastowiecznym systemie podatkowym opierało się na rozle-

¹³ Wuttke, Heinrich: *König Friedrichs des Grossen Besitzergreifung von Schlesien und die Entwicklung der öffentlichen Verhältnisse in diesem Lande bis zum Jahre 1740*, Theil 1-2: *Die Entwicklung der öffentlichen Verhältnisse in Schlesien bis zum Jahre 1740*. Leipzig 1842-1843 (cytat: Theil 1, s. V); Kries, Carl Gustav: *Rezension zu König Friedrich's des Großen Besitzergreifung von Schlesien [...]*. Breslau 1842; Wuttke, Heinrich: *Abfertigung des Dr. Carl Gustav Kries*. Leipzig 1843.

¹⁴ Wuttke: *Die schlesischen Stände* (1847), s. 3-4; na temat ówczesnych „liberalnych dążeń” por. także idem: *Der Untergang der schlesischen Verfassung*. W: *Schlesische Provinzialblätter* 119 (1844), s. 541-560. Na Śląsku podniosły się natychmiast proruskie głosy na rzecz „centralizacji”, które zarzucały Wuttkemu partykularyzm i nielojalność: „Przyznajemy, że całkowite wcielenie wszystkich prowincji do wspólnego organizmu państwowego uważamy za największą korzyść, która spotkać je może, i że dotąd wierzyliśmy, iż po tym, jak Śląsk od ponad 100 lat jest zjednoczony z Prusami, nieufność między Ślązakami i Brandenburczykami więcej możliwą nie jest”. „Eska” [tj. Schück, Karl Eduard]: *Politische Betrachtungen, hervorgerufen durch H. Wuttke's Schrift: die schlesischen Stände, ihr Wesen, ihr Wirken und ihr Werth in alter und neuer Zeit*. W: *Schlesische Provinzialblätter* 126 (1847), s. 35-49, tu s. 44-45.

¹⁵ Wuttke: *Die schlesischen Stände*, s. 20-21.

głych badaniach archiwalnych, które obejmowały zarówno kwerendy w archiwum prowincji dotyczące debat zgromadzeń stanowych nad rachunkami izby skarbowej oraz głównego urzędu podatkowego, jak też badania bogatych zasobów rękopiśmiennych śląskich bibliotek¹⁶. Było to dzieło, jak to określił Colmar Grünhagen w pochwalnym artykule przeznaczonym dla *Allgemeine Deutsche Biographie*, odznaczające się „całkowitym opanowaniem masy nużącego i niebywale zawikłanego materiału”, które „jasno i przejrzyście” przedstawia „początki nowoczesnej gospodarki państwowej i finansowej na Śląsku” i jest aż po dziś dzień – czyli rok 1883 – czymś najlepszym, „co mamy na temat wewnętrznych stosunków na Śląsku pod panowaniem habsburskim”¹⁷.

Obserwowanego około połowy XIX wieku przełomu, który doprowadził do unaukowania badań nad śląskimi stanami, nie da się wytłumaczyć wyłącznie rosnącą liczbą indywidualnych studiów ukazujących się w większości w założonym w 1855 roku „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens”¹⁸. Świadczą o nim także studia i publikacje odnośnych zasobów źródłowych¹⁹. Na szczególną uwagę zasługują w tym kontekście kierowane od 1865 roku przez Hermanna Palma i publikowane także pod szyldem wrocławskiego stowarzyszenia historyków *Acta Publica. Verhandlungen und Correspondenzen der schlesischen Fürsten und Stände*. Piętnaście lat później ich redakcję przejął Julius Krebs; pod jego kierownictwem ukazało się do 1906 roku osiem tomów akt²⁰. Wysokie nakłady na to „zarówno naukowe, jak też patriotyczne przedsięwzięcie”²¹ – stany prowincjonalne wspierały je finansowo „z największym liberalizmem (...) za przykładem stanów u naszych sąsiadów Czech i Moraw, którzy podobne dzieła wspierają i wspierali w przeszłości”²² – są, jak podkreśla Palm w przedmowie do tomu pilotażowego, usprawiedliwione wobec bogactwa tej grupy źródeł akurat w odniesieniu do historii tych ziem śląskich, które w XVI i XVII stuleciu wchodziły w skład „wielkiej, podówczas jednak tak wewnętrznie, jak i na zewnątrz słabej monar-

¹⁶ Kries: *Historische Entwicklung der Steuerverfassung in Schlesien* (1842).

¹⁷ Grünhagen, [Colmar]: Kries, Karl Gustav. W: *Allgemeine Deutsche Biographie* 17 (1883), s. 169-171, tu s. 170.

¹⁸ Por. dobry, świetnie uzupełniony indeksami przegląd: Kessler, Wolfgang (oprac.): *Zeitschrift des Vereins für Geschichte (und Altertum) Schlesiens 1855-1943. Schlesische Geschichtsblätter 1908-1943. Gesamthaltsverzeichnis*. Hannover 1984 (Schlesische Kulturpflege. Schriftenreihe der Stiftung Schlesien 1), zwłaszcza artykuły następujących autorów: Ernst Breyther, Hermann Grotefend, Hermann Markgraf, Eduard Reimann, Richard Roepell, Augustin Weltzel oraz Heinrich Wendt.

¹⁹ Por. ważne także dla badania zagadnień historii stanowej edycje: Grünhagen (wyd.): *Geschichtsquellen der Hussitenkriege* (1871); Markgraf (wyd.): *Politische Correspondenz Breslaus im Zeitalter Georgs von Podiebrad*, t. 1-2 (1873-1874); Kronthal – Wendt (wyd.): *Politische Correspondenz Breslaus im Zeitalter des Königs Matthias Corvinus*, t. 1-2 (1893-1894).

²⁰ Palm – Krebs (Hg.): *Acta publica*, t. 1-8 (1865-1906).

²¹ *Ibidem*, t. 1, s. VI.

²² *Ibidem*.

chii austriackiej”²³. „Ten osobliwy stosunek, w jakim Śląsk pozostawał względem Czech, a przez nie także wobec habsburskiego domu cesarskiego, oprócz tego zaś wewnętrzny związek między poszczególnymi państwami, ich władze, ustawodawstwo, system podatkowy – to wszystko znajduje pełne odzwierciedlenie w aktach landtagów książęcych, podczas których poszczególne zagadnienia zdają się ze sobą łączyć w jedną całość. Także inne przejawy życia publicznego znajdują w nich wyraz oraz potwierdzone świadectwo. Handel i przemysł, uprawa roli, religia i obyczaj stają się podczas tych zgromadzeń przedmiotami debaty. Stany są źródłem wszelkich przedsięwzięć podejmowanych przez kraj zarówno na płaszczyźnie wewnętrznej, jak i zewnętrznej, przed nimi wysłannicy cesarza oraz krajów ościennych negocjują sprawy ich dotyczące, najwybitniejsze osobistości prowincji znajdują zatrudnienie na nich bądź za ich pośrednictwem. Czym więc, jeśli nie nimi, powinni się zajmować badacze? Jakie archiwalne skarby mogłyby sobie rościć większe prawo do publikacji niż te?”²⁴ *Acta Publica* miały obejmować materiały archiwalne pochodzące z okresu od drugiej ćwierci XVI stulecia do roku 1629, w którym znaczenie stanów „całkowicie zanikło”, zaś landtag książęcy stał się „bezwolnym narzędziem w rękach cesarskiego rządu”²⁵. Rozpoczęcie edycji akt w 1618 roku było dziełem przypadku i wynikało raczej z osobistych priorytetów badawczych i wstępnych prac wykonanych przez wydawcę²⁶. Natomiast jej przerwanie po czterech dziesięcioleciach miało przyczyny strukturalne: obszerny, publikowany początkowo w całości materiał źródłowy, który Krebs uzupełnił o archiwalia z Wiednia, Drezna, Brna oraz Brtnic [Pirnitz], nie dawał się już wtłoczyć w formułę regestów, koszty publikacji rosły lawinowo, a zainteresowanie kontynuowaniem tego ambitnego przedsięwzięcia edytorskiego znacznie zmalało na przełomie XIX i XX wieku także w kręgach fachowych, co wynikało ze zmieniającej się świadomości metodologicznej.

²³ Ibidem, s. IV.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Ibidem, s. III.

²⁶ Spośród studiów Hermanna Palma poświęconych śląskiemu ustrojowi stanowemu, które powstawały równoległe do *Acta Publica*, na wyróżnienie zasługują następujące prace: *Das Verhalten der schlesischen Fürsten und Stände im ersten Jahre der böhmischen Unruhen*. W: Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens 5 (1863), s. 251-307; idem: *Die Conföderation der Schlesier mit den Böhmen im Jahre 1619 in ihren nächsten Folgen*. Ibidem 8 (1868), s. 267-318; idem: *Schlesiens Landesdefension im XV., XVI. und XVII. Jahrhundert*. W: Abhandlungen der Schlesischen Gesellschaft für vaterländische Cultur. Philos.-hist. Abtheilung. Breslau 1869, s. 71-101; idem: *Die Schlesier auf dem böhmischen Generallandtage von 1611*. W: Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens 10 (1871), s. 315-341; idem: *Die Verwickelungen Schlesiens mit Polen in den Jahren 1618- 1620*. W: Zeitschrift für Preußische Geschichte und Landeskunde 10 (1873), s. 424-441; idem: *Schlesiens Antheil am dreißigjährigen Kriege vom Juli bis December 1620*. W: Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens 12 (1874), s. 285-336.

Oczywiście badania nad ustrojem stanowym Śląska przestały być w tym czasie domeną historyków wrocławskich²⁷. Historiografia austriacka niemal całkowicie pomijała dzieje dawnej prowincji²⁸, natomiast w Berlinie dominującą przez dziesięciolecia koncentracją uwagi na wcieleniu Nadodrza do państwa pruskiego po 1740 roku zastąpiło zainteresowanie warunkami ustrojowymi istniejącymi w czasach habsburskich. Charakterystyczne dla obserwowanego także tutaj początkowego stopienia się poglądów historycznych z politycznymi jest na przykład opublikowane w przeddzień ustanowienia Zjednoczonych Stanów Krajowych studium *Ueber Königthum und Landstände in Preußen* [O królestwie i stanach krajowych w Prusach] berlińskiego historyka prawa Karla Wilhelma von Lancizolle. W pracy tej bardzo ostrej krytyce poddano główną, biurokratyczno-racjonalną właściwość rozwoju pruskiej państwowości wraz z tym wszystkim, co ona przyniosła, jeśli chodzi o „centralizację, kodyfikację, żądę niwelowania i uniformizowania, despotyzm ustaw i mechaniczność całego porządku prawnego”²⁹.

Tego rodzaju legitymistyczno-stanowe ujęcia były w borussiańskich badaniach stanowych czymś raczej niezwykłym. Całkowicie uzależniona od pruskiego rozumienia państwa historiografia oceniała ustroje stanowe z perspektywy monarchy i jego urzędników podług ich wkładu do procesu państwowotwórczego, który jednostronnie pojmowano jako kształtowanie się biurokratycznego aparatu władzy. Jej oceny były więc na ogół negatywne. Widać to wyraźnie we wprowadzeniu Ottona Hintze do zleconej mu w 1892 roku przez Królewską Akademię Nauk w Berlinie edycji akt dotyczących organizacji urzędów i ogólnej administracji państwowej za czasów Fryderyka II Wielkiego. Hintze przedstawił w obszernym przekroju w sposób systematyczny nie tylko strukturę organizacyjną i stan pruskiej administracji w 1740 roku, ale także regionalne i korporacyjne odrębności poszczególnych prowincji łącznie ze Śląskiem jeszcze przed jego wcieleniem do państwa pruskiego³⁰. Wprawdzie osiemnastowieczny Śląsk został trafnie opisany jako „skomplikowany twór polityczny”, który wykazuje „stanowo-federacyjne pochodzenie”³¹, ale Hintze nie stwierdził, aby stany w jakiś istotny sposób przyczyniły się do rozwoju nowoczesnej państwowości, nie dostrzegł oznak takiego rozumienia polityki, które nie byłoby podszyte wyłącznie „lękiem o legalnie nabyte pry-

²⁷ Por. noty bibliograficzne w: Loewe, Viktor (wyd.): *Bibliographie der Schlesischen Geschichte*. Breslau 1927 (Schlesische Bibliographie 1).

²⁸ Wyjątkiem jest Luschin von Ebengreuth, Arnold: *Handbuch der österreichischen Reichsgeschichte. Geschichte der Staatsbildung, der Rechtsquellen und des öffentlichen Rechts*, t. 1: *Österreichische Reichsgeschichte des Mittelalters* [więcej tomów się nie ukazało]. Bamberg 1914 [1896], s. 365-430.

²⁹ Lancizolle, Carl Wilhelm von: *Ueber Königthum und Landstände in Preußen*. Berlin 1846, s. 525.

³⁰ Hintze: *Die Behördenorganisation* (1901), nt. Śląska patrz s. 493-556.

³¹ Ibidem, s. 497.

watne prawa i tradycyjne przywileje stanowe”³². Przeciwnie, stanowy ustroj Ślaska utworował w sposób wręcz nieunikniony drogę „wstecznemu sposobowi administrowania”. „Organizacja administracji zatrzymała się mniej więcej w punkcie, w którym Prusy znajdowały się za czasów Wielkiego Elektora; oddycha zupełnie innym duchem niż administracja państwa fryderycjańskiego, a mianowicie duchem stanowo-klerykalnym, który mogła sobie uczynić służebnym zapewne dynastia habsburska, ale nie Hohenzollernowie”³³. Nawiązująca do tomu wprowadzającego edycja akt, których pierwsze tomy Hintze wydał we współpracy z ekonomistą i założycielem *Acta Borussica* Gustavem Schmollerem, zawiera szereg cennych, do tej pory słabo zbadanych źródeł dotyczących dawniejszych tradycji *libertas*, które w państwie pruskim pozostały żywe³⁴.

Śląską historią ustrojową i administracyjną w okresie przed wojną trzydziestoletnią zajął się z inicjatywy Schmollera – mając na uwadze „państwo centralne” – Felix Rachfahl. Pochodzący z Chełmska Śląskiego [Schömberg] badacz habilitował się na przełomie 1892/93 roku na uniwersytecie kilońskim na podstawie rozprawy o brandenbursko-pomorskich stosunkach lennych. Celem jego studiów było, jak je sam podsumował krótko przed śmiercią w 1925 roku, „nie tyle systematyczne przedstawienie szesnastowiecznego ustroju organów władzy, ile pokazanie ich na tle ogólnego rozwoju publicznych stosunków na Śląsku od najdawniejszych czasów oraz w zależności zachodzącej między państwem i społeczeństwem państwowym”³⁵. Ogłoszone drukiem w 1894 roku dzieło³⁶, które w dużej mierze opiera się na źródłach i dlatego do dziś jest niezastąpione, imponuje wysokim poziomem argumentacji, natomiast niczym nie zaskakuje, jeśli chodzi o interpretację ustaleń, czyli wykazanie coraz bardziej zwracającej się w przeszłość wrogości stanów wo-

³² Ibidem, s. 6.

³³ Ibidem, s. 555.

³⁴ Edycja akt, którą rozpoczęto w 1901 roku tomem 6/II i zawieszono w 1936 roku po wydaniu tomu 15, zakończyła się w opublikowanymi w latach 1970 i 1982 tomami 16/I oraz 16/II, które poświęcono panowaniu Fryderyka Wielkiego (1740-1786). Na temat historiograficznego zaplecza por. Neugebauer, Wolfgang: *Gustav Schmoller, Otto Hintze und die Arbeit an den Acta Borussica*. W: *Jahrbuch für brandenburgische Landesgeschichte* 48 (1997), s. 152-202; Baumgart, Peter: *Zur Stellung Otto Hintzes in der Preußenforschung*. W: Büsch, Otto / Erbe, Michael (wyd.): *Otto Hintze und die moderne Geschichtswissenschaft*. Berlin 1983 (Einzelveröffentlichungen der Historischen Kommission zu Berlin 38), s. 60-77.

³⁵ Rachfahl, Felix: *Selbstdarstellung*. W: Steinberg, Sigfrid (wyd.): *Die Geschichtswissenschaft der Gegenwart in Selbstdarstellungen*. Leipzig 1926, s. 198-222, tu s. 205.

³⁶ Idem: *Gesamtstaatsverwaltung Schlesiens* (1894). W związku z historycznymi studiami administracyjnymi i ustrojowymi Rachfahla wywiązało się wiele do dziś zajmujących sporów, m.in. z austriackim specjalistą prawa państwowego Friedrichem Teznerem na temat dualistycznego charakteru państwa stanowego. Ogólnie na temat rozwoju badań stanowych w Europie Środkowej por. Neugebauer, Wolfgang: *Politischer Wandel im Osten. Ost- und Westpreußen von den alten Ständen zum Konstitutionalismus*. Stuttgart 1992 (Quellen und Studien zur Geschichte des östlichen Europa 36), s. 1-27.

bec państwa. W perspektywie wczesnonowoczesnego procesu państwowo-twórczego odpowiedź na pytanie, „komu z dwóch eksponentów centralnej władzy państwowej, to znaczy monarchii czy stanom, należy przypisać największy udział w tych osiągnięciach”, nie może „być wątpliwa”. Wobec strukturalnych słabości systemu stanowego – m.in. „braku energii i konsekwencji”, „nieprzezwyčajalnego egoizmu i partykularyzmu”, ociężałości i „technicznej niedoskonałości” instytucji – tylko monarchia była w stanie stworzyć „prawdziwą władzę państwową”. Zdaniem Rachfahla, Habsburgowie w realizacji tego zadania w oczywisty sposób zawiedli już we wczesnym wieku XVII: „Tak więc okupacja przez Fryderyka II Wielkiego musiała wydawać się dla Śląska i dla biegu jego spraw publicznych godziną wybawienia”³⁷.

Nową, dotąd dziwnie zaniedbaną, a przecież właśnie w odniesieniu do Śląska z jego rozdrobnioną strukturą terytorialną płodną perspektywę otworzyło dzieło *Die landständische Verfassung von Schweidnitz-Jauer* [Ustrój stanowy księstwa świdnicko-jaworskiego] pochodzącego z Akwizgranu Gustava Croona, który w latach 1905-1912 pracował w Państwowym Archiwum we Wrocławiu³⁸. Croon, który współuczestniczył w edycji akt landtagu księstwa Jülich-Berg nadzorowanej przez promotora jego doktoratu Georga von Belowa, zetknął się dzięki temu wcześniej z zagadnieniami badań stanowych, publikując w późniejszym okresie na ten temat istotne prace³⁹. Jego przedstawienie, które mocno podkreśla znaczenie stanowej autonomii i jest jednocześnie wzorcową edycją akt istotnych z punktu widzenia historii ustrojowej, zachowało walor metodycznego wzorca także dla najnowszych badań polskich, które po raz pierwszy zmierzyły się w systematyczny sposób ze stosunkami stanowymi na ziemiach śląskich. Do 1945 roku nie powstały już żadne warte wzmianki rozprawy bądź edycje źródeł niemieckich i austriackich badaczy, jeśli pominąć nieliczne dysertacje, jak na przykład habilitacja Ludwiga Petry o politycznej roli stanów wrocławskich w pierwszym stuleciu panowania Habsburgów⁴⁰, poświęcona historii urzędów rozprawa doktorska Joachima Freitaga⁴¹ albo zawężone tematycznie pojedyncze studia⁴².

³⁷ Rachfahl: *Gesamtstaatsverwaltung Schlesiens*, s. 400-402, 405. Czasowo nawiązuje do Rachfahla i rozwija jego tezy Hübner: *Gesamtstaatsverfassung Schlesiens* (1922); fragmenty ukazały się pod tytułem: *Die Verfassung und Verwaltung des Gesamtstaats Schlesien in der Zeit des Dreißigjährigen Krieges*. W: *Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens* 59 (1925), s. 74-89.

³⁸ Croon: *Die landständische Verfassung von Schweidnitz-Jauer* (1912).

³⁹ Croon, który padł we Francji w lutym 1915 roku, nie doczekał publikacji swego wielkiego dzieła pt. *Der Rheinische Provinziallandtag bis zum Jahre 1874* (Düsseldorf 1918).

⁴⁰ Petry, Ludwig: *Breslau und seine ersten Oberherren aus dem Hause Habsburg 1526-1635. Ein Beitrag zur politischen Geschichte der Stadt*. Hg. v. Joachim Bahlcke. St. Katharinen 2000 (Beihefte zum Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau 10).

⁴¹ Freitag, Joachim: *Das schlesische Behördenwesen am Ende der österreichischen und zu Beginn der preussischen Zeit*. Dresden 1937.

⁴² Santifaller, Leo: *Die Beziehungen zwischen Ständewesen und Kirche in Schlesien bis zum Ausgang des Mittelalters*. W: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kan. Abt. 27* (1938), s. 398-413.

Poważny, aż do czasów współczesnych powszechnie niedoceniany wkład w badania nad historią śląskich stanów wniosła historiografia czeska. Dwa stulecia zakończone bitwą pod Białą Górą w 1620 roku („předbělohorská doba”), w których szlachta dysponowała rozległymi prawami do uczestnictwa i kontroli oraz panowała wyznaniowa koegzystencja, historycy czescy tradycyjnie uważali za złote czasy własnej historii narodowej⁴³. Stanowy Śląsk, który po raz pierwszy został przedstawiony w opublikowanym w 1609 roku w Brnie *Śląskim sztabuchu* [Schlesisches Stammbuch] przez osiadłego na Morawach emigranta z Mazowsza Bartosza (Bartoleměja) Paprockiego⁴⁴, pojawia się w późniejszych opracowaniach bardzo rzadko. Wskutek toczących się przez dziesiątki lat walk o czeskie prawo państwowe („České státní právo”) uwagę czeskiej nauki historii skupił na sobie w latach sześćdziesiątych XIX wieku historyczny obszar sąsiadujący z Koroną Czeską. Charakterystycznym przykładem tego typu refleksji jest obszernie dzieło czeskiego historyka prawa Jana Kaprasa. W jego badaniach śląskoznawczych, które należy rozpatrywać w kontekście sporu politycznego o podłożu narodowym, dużo miejsca przypadło zdarzeniom z dziedziny historii stanowej, prawnej i instytucjonalnej⁴⁵. Spośród materiałów źródłowych do historii stanowej, które zaczęto publikować w ostatnim trzydziestolecu XIX wieku, jedno dzieło zasługuje na wyróżnienie. Było ono owocem prestiżowego przedsięwzięcia, które dzięki rozmachowi i efektem należy do najwybitniejszych osiągnięć czeskiej nauki historii i archiwistyki. Chodzi o wydawane od 1877 roku w Pradze przez Królewskie Czeskie Archiwum Krajowe pod kierownictwem Antonína Gindelyego akta parlamentu krajowego *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu*, które początkowo ukazywały się równoległe w języku niemieckim pod tytułem *Die böhmischen Landtagsverhandlungen und Landtagsbeschlüsse vom Jahre 1526 an bis auf die Neuzeit* (Czynności i decyzje czeskiego parlamentu krajowego od 1526 roku aż do czasów współczesnych)⁴⁶. Chociaż zamieszczone w tej publikacji materiały źródłowe dotyczyły także spraw związanych z poli-

⁴³ Bahlcke, Joachim: *Die tschechische Geschichtsschreibung über Schlesien. Von Palacký bis zum Zusammenbruch des kommunistischen Systems*. W: *Berichte und Forschungen. Jahrbuch des Bundesinstituts für ostdeutsche Kultur und Geschichte* 3 (1995), s. 189-213.

⁴⁴ Paprocký z Hlohól, Bartoloměj: *Sstambuch Slézský, W kterém Hospodář s Hostem, o mnohých věcech Spasytedlných rozprávějí, Pod Erby a Rody starodávných Panův, Panův, a Rytijřstwa Knijžetstwij homijch w Slézy*. Brno 1609.

⁴⁵ Wykaz i wysoka ocena tych studiów w: Bahlcke, Joachim: *Geschichte als Argument. Der Prager Rechtshistoriker Jan Kapras (1880-1947) und die tschechische Schlesiensforschung am Anfang des 20. Jahrhunderts*. W: Weber/ Rabe (wyd.): *Silesiographia* (1998), s. 69-81; Rohlik, Miloslav: † *Prof. dr. Jan Kapras a Slezsko*. W: *Slezský sborník* 45 (1947), s. 217-227.

⁴⁶ *Sněmy české*, t. 1-11/2, 15/1-3 (1877-1954); na temat historii powstania i usytuowania w kontekście dziejów historiografii por. Pánek, Jaroslav: *Sněmy české (Naděje a ztroskotání edice k dějinám raného novověku)*, w: *130 let Zemského archivu. Sborník příspěvků z konference konané u příležitosti 130. výročí založení Zemského archivu a 100. výročí úmrtíjeho zakladatele a 1. ředitele prof. A. Gindelyho*. Praha 1993, s. 23-31, 108-109. Por. również ważne w odniesieniu do Śląska jak i do Moraw dzieło: Kameníček: *Zemské sněmy a sjezdy moravské*, t. 1-3 (1900-1905).

tyką śląskich władców i stanów w czasach ich największej potęgi, to w badaniach nad dziejami śląskiej prowincji wspomnianej publikacji niemal nie uważano przez całe dziesięciolecie⁴⁷.

Stosunkowo samodzielnie rozwijało się centrum śląskoznawcze w Opawie położonej w tej części Śląska, która w 1742 roku pozostała przy Austrii. W ostatnim trzydziestoleciu XIX wieku powstało tam wiele towarzystw kulturalnych i krajoznawczych. Forum prezentacji znalezisk źródłowych oraz wyników naukowych dociekań stało się także czasopismo „Věstník Matice Opavské” – z niego powstał w 1936 roku „Slezský sborník” – oraz wydawane od 1905 roku przez muzeum miejskie „Zeitschrift für Geschichte und Kulturgeschichte (Oesterreichisch-) Schlesiens” [Czasopismo poświęcone historii oraz historii kultury Śląska (austriackiego)]. Cenna monografia Josefa Zukala poświęcona konfiskatom na Śląsku po 1620 roku jest efektem skupienia się tych badań na dziejach początkowo wcielonego do Moraw, a od 1849 roku ponownie samodzielnego Śląska austriackiego, na którym – w odróżnieniu od jego pruskiej części – w 1740 roku nie zniesiono ustroju stanowego. Jej autor był przez trzy dziesięciolecia profesorem szkoły powszechnej w Opawie⁴⁸. Także w Opawie ukazało się w 1909 roku – z okazji przypadającego 2 grudnia 1908 roku jubileuszu sześćdziesięciolecia rządów cesarza Franciszka Józefa I – wydane przez śląską Komisję Krajową [Schlesischer Landesausschuß] trzytomowe dzieło poświęcone śląskiej reprezentacji krajowej i krajowemu budżetowi od początków aż do współczesności, w którym wiele miejsca przypadło genezie stanowych landtagów i regulaminów, funkcjonowaniu poszczególnych instytucji oraz zakresowi działania stanowych dostojników⁴⁹. Impulsem do powstania tego dzieła było nie tylko zainteresowanie historią, lecz – jak napisano we wstępie – przede wszystkim „konieczność klarownego rozpoznania podstaw prawnych oraz zadań autonomicznej administracji krajowej⁵⁰. Niezmienną wartość zachował zamieszczony na końcu pierwszego tomu przegląd odnośnych zasobów archiwalnych (protokolarzy rządu krajowego, zbiorów przywilejów itp.), edycji źródeł oraz literatury fachowej. Opawa pozostała przez cały XX wiek centrum czeskich, a później czechosłowackich badań śląskoznawczych, w których kwestie związane z historią stanową zeszyły po

⁴⁷ W odpowiedzi na pierwsze dwa tomy ukazało się – z inicjatywy Colmara Grünhagena – zaledwie niewielkie studium: Loß, Victor: *Silesiaca aus den böhmischen Landtagsbeschlüssen von 1526-1557*. W: *Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens* 18 (1884), s. 324-335.

⁴⁸ Zukał, Josef: *Slezské konfiskace. 1620-1630. Pokutování provinilé šlechty v Krnovsku, Opavsku a Osoblažsku po bitvě Bělohorské a po vpádu Mansfeldově*. Praha 1916 (Historický archiv 42); por. zestawienie i ocenę innych studiów śląskoznawczych w: Hauer, Václav: *Josef Zukał*. W: *Věstník Matice Opavské* 35 (1930), s. 10-24; Kapras, Jan: *Slezský buditel Josef Zukał*. W: Čepelák, Václav (wyd.): *Památník Matice Opavské 1877-1927*. Opava 1927, s. 167-170.

⁴⁹ Berthold (oprac.): *Schlesiens Landesvertretung und Landeshaushalt*, t. 1-3 (1909).

⁵⁰ *Ibidem*, t. 1, s. III.

przejęciu władzy przez komunistów na dalszy plan⁵¹. Ostatnio także w tej dziedzinie dają się zauważyć interesujące nowe ujęcia⁵².

Badania nad historią stanową, które po 1945 roku skoncentrowały się na obszarze Śląska, uprawiali aż do lat osiemdziesiątych niemal wyłącznie historycy polscy⁵³. Fakt, że ten obszar zarówno we własnym środowisku naukowym, jak też w szerokich kręgach opinii publicznej od dawna budził zainteresowanie, wyszedł w sumie tym badaniom na dobre. Zarówno przed, jak i po 1918 roku krytyczny rozrachunek ze zjawiskiem partycypacji w czasach Rzeczypospolitej szlacheckiej stanowił podstawę do formułowania rozmaitych społecznych roszczeń i legitymizowania politycznych działań, umacniania samoświadomości w pozbawionym państwa narodzie, a później w młodej republice, z jednoczesnym podkreśleniem rzekomej ciągłości od korporacyjnych reprezentacji przeszłości aż do współczesnych parlamentarno-demokratycznych form ustrojowych⁵⁴. Wobec ideologicznych uwarunkowań lat powojennych temat jak najbardziej nadawał się do akcentowania historycznych związków „starego kraju Piastów” z Polską⁵⁵. Rzut oka na dawną „macierz” można także uzasadnić historią pojęć. Tak na przykład często używane w pracach poświęconych historii polityki, prawa i społeczeństwa i podnoszące w sposób szczególnie aspekt nowoczesności staropolskiego społeczeństwa pojęcie „parlamentaryzmu stanowego”, które w odniesieniu do ustroju Rzeczypospolitej Obojga Narodów okazało się nader poręczne, przenoszono na – strukturalnie naturalnie zupełnie inną – sytuację na Śląsku⁵⁶.

⁵¹ Pokazuje to obecnie najlepszy bibliograficzny przegląd: *Slezsko v dějinách českého státu* (1991); por. skróconą wersję w: Gawrecka, Marie / Gawrecki, Dan / Wihoda, Martin: *Das böhmisch-mährische Schlesien in der historischen Forschung*. W: Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau 33 (1992), s. 201-227. Na temat aktualnego stanu badań por. Borák (wyd.): *Slezsko v dějinách českého státu* (1998).

⁵² Por. Fukala: *Stavovská politika* (2004); idem: *Role Jana Jiřího Krnovského* (1997). Dobre streszczenie czeskich ujęć badawczych przynosi polski tom zbiorowy Ptaka (wyd.): *Sejm czeski* (2000).

⁵³ Matwijowski, Krystyn: *Stan badań nad nowożytnymi dziejami Śląska*. W: Bobowski / Gładkiewicz / Wrzesiński (red.): *Stan i potrzeby* (1990), s. 75-84; idem: *Polish Post-war Studies of Silesia's Modern History (16th-18th Century)*. W: *Annales Silesiae* 17 (1988), s. 79-98. Na temat głównych kierunków badawczych w dyskusji historiograficznej w Polsce w okresie powojennym por. Zernack, Klaus: *Schwerpunkte und Entwicklungslinien der polnischen Geschichtswissenschaft nach 1945*. W: Kienast, Walther (wyd.): *Literaturberichte über Neuerscheinungen zur außerdeutschen Geschichte*. München 1973 (*Historische Zeitschrift*. Sonderheft 5), s. 202-323.

⁵⁴ Bahlcke, Joachim: W: *Comparativ. Leipziger Beiträge zur Universalgeschichte und vergleichenden Gesellschaftsforschung Unionsstrukturen und Föderationsmodelle im Osten des ständischen Europa. Anmerkungen zu vergleichenden Ansätzen über das frühneuzeitliche Ostmitteleuropa*. 8/5 (1998), s. 57-73.

⁵⁵ Śreniowski, Stanisław: *Historia ustroju Śląska*. Katowice/Wrocław 1948 (Pamiętnik Instytutu Śląskiego II/14). Autor już wcześniej zajmował się intensywnie historyczną problematyką stanową. Por. idem: *Organizacja sejmiku halickiego*. Lwów 1938 (*Studia nad historią prawa polskiego XVI/3*). Swoistym zwieńczeniem tych badań była rozpoczęta w 1960 roku publikacja historii Śląska wzorowanej na opracowanej przez PAN *Historii Polski*. Por. Maleczyński, Karol i in. (wyd.): *Historia Śląska*, t. 1/1-3/2, Wrocław i in. 1960-1985.

⁵⁶ Ostatnio Orzechowski, Kazimierz: *Rola przywileju króla Władysława z 1498 r. w dziejach śląskiego stanowego parlamentaryzmu*. W: Mały – Pánek (wyd.): *Vladislavské zřízení zemské*

W przeciwieństwie do szybko rosnącej historiograficznej produkcji w Polsce poświęconej długiej epoce państwa stanowego w Rzeczypospolitej pomiędzy rokiem 1454 (uchwalenie Statutów Nieszawskich) oraz ostatnią elekcją w 1764 roku⁵⁷, zorientowanie się w stanie badań nad późnośredniowiecznym i wczesnonowożytnym Śląskiem, które prowadzono w drugiej połowie XX wieku, nie nastęrcza trudności. Wobec trwającego aż do lat sześćdziesiątych jednostronnego uwypuklania przez marksistowsko-leninowską naukę historii w Polsce znaczenia aspektów społeczno-ekonomicznych ta gałąź nauki początkowo nie korzystała z ogromnego w porównaniu z okresem przedwojennym ożywienia badań nad historią Śląska. Wśród ówczesnych publikacji na wyróżnienie zasługują ugruntowane źródłowo studia pochodzącego ze Lwowa Józefa Leszczyńskiego, który we Wrocławiu stał się jednym z najlepszych znawców wczesnej nowożytności na Śląsku⁵⁸. Leszczyński należał zarazem do grona tych polskich historyków, który pierwsi zaczęli konsekwentnie rozciągać swoje archiwalne poszukiwania na inne tereny wchodzące w skład państw czeskich, ogłaszając na ten temat ważne publikacje⁵⁹. Jako długoletni sekretarz i redaktor wychodzącego od 1946 roku (początkowo pod innym tytułem) „Śląskiego Kwartalnika Historycznego Sobótka”, ustanawiał także standardy w dziedzinie organizacji nauki.

Wraz z ogólną poprawą warunków prowadzenia badań naukowych w Polsce w latach siedemdziesiątych XX wieku zaczęła się intensywna eksploracja struktur stanowych na Śląsku, która do dziś wiąże się zwłaszcza z osobą Kazimierza Orzechowskiego. Szereg drobniagowo udokumentowanych archiwalnie wstępnych prac poświęconych powstaniu, wewnętrznej organizacji i regionalnemu znaczeniu śląskiego landtagu książęcego, działających w jego obrębie ugrupowań i osób oraz kwestii metodologiczno-terminologicznych poprzedziło opublikowanie przezeń w 1979 roku ważnej monografii śląskich zgromadzeń stanowych, która uwzględniała europejskie procesy rozwojowe⁶⁰. Dzieło to wpłynęło inspirująco zwłaszcza na badania czeskie⁶¹. Monografia, która powstała w ramach dużego projektu Polskiej Akademii Nauk poświęco-

(2001), s. 153-163. Pojęcie to jest używane od końca XIX wieku także w niemieckiej historiografii, m.in. przez Ottona Hintze.

⁵⁷ Por. zwięzły przegląd w: Müller, Michael: *Polen als Adelsrepublik. Probleme der neueren verfassungsgeschichtlichen Diskussion*. W: Weczerka (wyd.): *Stände und Landesherrschaft in Ostmitteleuropa*, s. 95-110.

⁵⁸ Gierowski, Józef Andrzej: *Józef Leszczyński jako historyk*. W: Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka 31 (1976), s. 169-184; idem: *Die Forschungen Józef Leszczyńskis (1930-1975) zur neuzeitlichen Geschichte Schlesiens*. W: Weber / Rabe (wyd.): *Silesiographia*, s. 157-163; por. przegląd twórczości Leszczyńskiego w: Rok, Bogdan: *Bibliografia prac Józefa Leszczyńskiego za lata 1954-1975*. W: Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka 31 (1976), s. 151-167.

⁵⁹ Por. przede wszystkim Leszczyński: *Stany Górnych Łużyc* (1963).

⁶⁰ Orzechowski: *Ogólnośląskie zgromadzenia stanowe* (1979), ibidem, s. 363-364, dane bibliograficzne około 40 opublikowanych wcześniej artykułów.

⁶¹ Pánek, Jaroslav: *Přispěvky k dějinám stavovství ve feudálním Slezsku*. W: *Folia Historica Bohemica* 5 (1983), s. 462-472.

nego dziejom parlamentaryzmu w Polsce od średniowiecza do współczesności, opierała się w warstwie metodycznej na pozytywistyczno-prawnej problematykacji zagadnienia właściwej dla starszej polskiej historiografii ustrojowej. Szczególnie cenne wśród później opublikowanych prac Orzechowskiego są, właśnie ze względu na zniszczenie zasobów archiwalnych śląskiego Głównego Urzędu Podatkowego i śląskiej Kamery, jego rozprawy poświęcone stanowej historii finansowej i fiskalnej⁶² oraz edycja relacji deputowanych królewskiego miasta Jawora z lat 1669-1685⁶³. W latach siedemdziesiątych obok Orzechowskiego także inni uczeni występowali z indywidualnymi studiami na temat stanowej historii Śląska widzianej z perspektywy historii prawa⁶⁴. Nikt jednak nie zabrał się do dzieła równie systematycznie jak Marian Ptak, który w minionym dwudziestolecu niemal wyczerpująco zbadał zgromadzenia stanowe oraz stanowe organy poszczególnych śląskich księstw i posiadłości podług jednolitego wzorca⁶⁵, przedkładając kolejne ważne studia szczegółowe⁶⁶.

W ramach badań śląskoznawczych, które – w ogóle nieobecne w Niemczech Wschodnich – w Niemczech Zachodnich uległy po 1945 roku margina-

⁶² Orzechowski, Kazimierz: *Katastry śląskiego podatku szacunkowego* (1992); idem: *Rachunki śląskich stanów* (1994); idem: *Podatek szacunkowy* (1999), ibidem, s. 236-237, bibliografia prac Orzechowskiego z lat 80. i 90.

⁶³ Idem (wyd.): *Relacje deputatów miasta Jawora* (1991).

⁶⁴ Hatałska: *Sejmik księstwa opolsko-raciborskiego* (1979); Jurek, Piotr: *Funkcjonowanie śląskich zgromadzeń stanowych* (1992); idem: *Śląskie pokoje krajowe* (1991); Wiązek: *Prawo karne* (2002); Bazylow, Ludwik: *Księstwo legnickie w drugiej połowie XVI wieku na tle stosunku do Polski i Rzeszy Niemieckiej*. W: *Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka* 26 (1971), s. 471-503; Kinstler, Marek: *Uwagi o śląskich ordynacjach ziemskich XVI i XVII wieku*. Ibidem 31 (1976), s. 397-408; Jurek, Piotr: *Czas obrad ogólnośląskich zgromadzeń stanowych w XVII w.* Ibidem 31 (1976), s. 555-564.

⁶⁵ Ptak, Marian: *Zgromadzenia i urzędy stanowe księstwa głogowskiego* (1991). Według tego samego wzorca powstało, oprócz wspomnianej monografii, mnóstwo pomniejszych (starsze tamże, s. 304), m.in. idem: *Zgromadzenia i urzędy stanowe księstwa cieszyńskiego*. W: *Acta Universitatis Wratislaviensis* 1193, Prawo 191. Wrocław 1992, s. 31-60; idem: *Zgromadzenia i urzędy stanowe księstwa karniowskiego (1377-1743)*. Ibidem 1247, Prawo 194. Wrocław 1992, s. 47-82; idem: *Zgromadzenia i urzędy stanowe wolnego państwa sycowskiego (1489-1742)*. Ibidem 1277, Prawo 197. Wrocław 1992, s. 5-29; idem: *Zgromadzenia i urzędy stanowe wolnego państwa żmigrodzkiego (1492-1742)*. Ibidem 1384, Prawo 213. Wrocław 1992, s. 29-58; idem: *Zgromadzenia stanowe księstwa brzeskiego (1311-1742)*, ibidem 1853, Prawo 249. Wrocław 1996, s. 39-105; idem: *Urzędy stanowe księstwa brzeskiego (1311-1742)*, ibidem 1953, Prawo 256. Wrocław 1997, s. 19-46; idem: *Zgromadzenia i urzędy stanowe księstwa legnickiego (1311-1741)*, ibidem 2070, Prawo 261. Wrocław 1998, s. 19-81; idem: *Chronologia zgromadzeń stanowych księstwa legnickiego (1311-1741)*. Ibidem 2144, Prawo 264. Wrocław 1999, s. 57-103.

⁶⁶ Idem: *Sądy prawa polskiego* (1988); idem: *Syndyk miasta Wrocławia w świetle nominacji z drugiej połowy XVI w.* W: *Acta Universitatis Wratislaviensis* 2213, Prawo 270. Wrocław 2000, s. 51-58; idem: *Lenno zamkowe Zórawina (1608-1615)*. Ibidem 2294, Prawo 273. Wrocław 2001, s. 71-82; idem: *Związek manów weichbildu złotoryjskiego i miasta Złotorzy z 1452 roku. Ze studiów nad ustrojem stanowym Księstwa Legnickiego*. Ibidem 2367, Prawo 276. Wrocław 2000, s. 61-73; idem: *Związek miast Księstwa Opolskiego i Wieluńskiego z 1384 roku*. Ibidem 2626, Prawo 288. Wrocław 2004, s. 103-116; idem: *Fragmety najstarszego protokołu sądu dworskiego weichbildu trzebnickiego z lat 1505-1524*. Ibidem 2620, Prawo 290. Wrocław 2004, s. 93-111.

lizacji, wyraźnie się ożywiając po przełomie 1989/90 roku dzięki rozszerzeniu badań nad historią Europy Środkowo-Wschodniej, historyczna problematyka stanowa znowu zaczęła skupiać na sobie uwagę. Nie zawsze wykorzystywano nowe źródła i przyswajano sobie polską i czeską literaturę fachową tak intensywnie, jak to miało miejsce w pierwszym obszernym studium poświęconym polityce podatkowej w siedemnasto- i osiemnastowiecznym śląskim państwie stanowym, które Jürgen Rainer Wolf opublikował w 1978 roku⁶⁷. Zainteresowania badawcze takich badaczy, jak Norbert Conrads⁶⁸, Peter Baumgart⁶⁹, Matthias Weber⁷⁰, Christine van Eickels⁷¹ oraz Joachim Bahlcke⁷², którzy w kolejnych dziesięcioleciach skupiali się częściowo na śląskiej bądź pruskiej historii lokalnej, częściowo zaś na grupie krajów czeskich bądź na historii Europy Środkowo-Wschodniej, ulegają zmianie. Różne są też uzyskane wyniki badań. Spośród nielicznych niemieckich publikacji źródłowych na szczególną uwagę zasługuje ważna także dla historii stanowej analiza śląskich przepisów porządkowych i administracyjnych⁷³.

II. Śląskie państwo stanowe w Europie Środkowo-Wschodniej – case study. Na przykładzie stosunków książąt cieszyńskich z morawsko-czeskimi panami von Pernstein w pierwszej połowie XVI wieku zostanie ukazana skomplikowana polityka stanowa w relacjach między Śląskiem i krajami ościennymi. Ponadto zarysowane zostaną mało dotąd wykorzystane perspektywy badawcze⁷⁴. Za czasów niezbyt energicznych Jagiellonów księstwo cieszyńskie bardzo zyskało na politycznym znaczeniu. Kazimierz II jako naczelnik prowincji śląskiej aż do śmierci w 1528 roku przewodził przez kilka dziesięcioleci landtagom książęcym i wytyczał kierunek całej polityki śląs-

⁶⁷ Wolf: *Steuerpolitik im schlesischen Ständestaat* (1978).

⁶⁸ Conrads, Norbert: *Die schlesische Ständeversammlung im Umbruch – Vom altständischen Herzogtum zur preußischen Provinz*. W: Baumgart (wyd.): *Ständetum und Staatsbildung*, s. 335-364; idem: *Regionalismus und Zentralismus im schlesischen Ständestaat*. W: Weczerka (wyd.): *Stände und Landesherrschaft in Ostmitteleuropa*, s. 159-170.

⁶⁹ Baumgart (wyd.): *Kontinuität und Wandel* (1990); idem (Hg.): *Expansion und Integration. Zur Eingliederung neugewonnener Gebiete in den preußischen Staat*, Köln/Wien 1984 (Neue Forschungen zur brandenburgisch-preussischen Geschichte 5); idem: *Ständetum und Staatsbildung* (1983).

⁷⁰ Weber: *Das Verhältnis Schlesiens zum Alten Reich* (1992).

⁷¹ Eickels: *Schlesien im böhmischen Ständestaat* (1994).

⁷² Bahlcke, Joachim: *Regionalismus und Staatsintegration* (1994); idem: *Die Landesordnung in Schlesien im 16. und frühen 17. Jahrhundert. Zum Verhältnis von Gesetzgebung und Staatsentwicklung im Osten des ständischen Europa*. W: Malý / Pánek (wyd.): *Vladislavské zřízení zemské* (2001), s. 137-151.

⁷³ Weber: *Die schlesischen Polizei- und Landesordnungen* (1996).

⁷⁴ Por. szczegółowo na ten temat w: Bahlcke, Joachim: *Die Herren von Pernstein und die Herzöge von Teschen (Ständische Interessenpolitik in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts)*. W: Vorel, Peter (wyd.): *Pernštejnové v českých dějinách*. Pardubice 1995, s. 203-211; idem: *Landesbewusstsein, Staatsbildung und politisch-gesellschaftlicher Umbruch: Zur Rolle Schlesiens in der Geschichte des böhmischen Staates in der frühen Neuzeit*. W: Borák (wyd.): *Slezsko v dějinách českého státu* (1998), s. 122-137.

kiej. W ten sposób Piast cieszyński nieuchronnie zaczął konkurować z ambitnym księciem Rzeszy, margrabią Georgiem von Brandenburg-Ansbach, który przy milczącej aprobacie króla Czech zaczął w początkach XVI wieku rozszerzać swoje włości właśnie na Górnym Śląsku⁷⁵. Nabycie przezeń prawa do ubiegania się o Głogów, Opole oraz Racibórz, Kazimierz II uznał – w kontekście zawartego w 1518 roku małżeństwa jego syna Wacława z Anną, siostrą margrabiego Georga – za pożądany wzrost prestiżu. Gdy jednak książę Rzeszy w 1523 roku nabył Korniów [Jägerndorf], zaś dwa lata później poślubił córkę Karola I, władcy Ziębic i Oleśnicy, książę piastowski uświadomił sobie, jakie zagrożenie dla Śląska i jego własnego księstwa stanowi uprawiana przez Hohenzollernów polityka ekspansji. Troska o jedność Korony Czeskiej, obrona przed aktami agresji ze strony Rzeszy i Węgier oraz umocnienie monarszego autorytetu połączyły Kazimierza II z równie rojalistycznie usposobionym morawskim magnatem Wilhelmem von Pernstein, który już kilka lat wcześniej wyraźnie ostrzegał księcia cieszyńskiego przed stosunkami panującymi w Szwajcarii oraz przed nasilaniem się partykularyzmu w interesach stanowych⁷⁶. Możliwości zrekonstruowania stanowego myślenia politycznego na podstawie tej korespondencji przekonująco przedstawił brneński historyk Josef Válka⁷⁷.

Z punktu widzenia Kazimierza II zawarcie w 1525 roku umowy rodzinnej i sukcesyjnej z Johannem, synem Wilhelma, było posunięciem nie tylko konsekwentnym, ale także mądrym taktycznie. Po śmierci Piasta, która nastąpiła trzy lata później, przy życiu pozostawał tylko jego urodzony w 1524 roku wnuk, który miał później poślubić jedną z córek Johanna von Pernstein. Ten ostatni sprawował w latach 1528-1545 regencję cieszyńską, która dawała morawskiemu wielmoży niepowtarzalną okazję do ingerowania w globalną politykę śląską i pozyskiwania zwolenników dla najważniejszych celów uprawianej przezeń polityki stanowej. Ze względu na instytucjonalne niedociągnięcia występujące w związku krajów czeskich⁷⁸ był on zdania, że należy w pierwszym rządzie poprawić komunikację i koordynację działań między poszczególnymi krajami. Drugim krokiem miało być usunięcie wszystkich regionalni-

⁷⁵ Weber: *Das Verhältnis Schlesiens zum Alten Reich*, s. 122-132, 223-230, 343-344; Schumann, Günther: *Die Markgrafen von Brandenburg-Ansbach als schlesische Territorialherren im 16. Jahrhundert*. W: *Schlesien* 28 (1983), s. 129-138.

⁷⁶ Palacký, František (wyd.): *Psaní pana Viléma z Pernšteina od r. 1520 a 1521*. Polowice druhá. Praha 1842 (Archiv český čili staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích 2), s. 136-174, tu s. 148-150. Na temat podłoża por. Vorel, Petr: *Páni z Pernštejna (Českomoravský rod v zrcadle staletí)*. Pardubice 1993.

⁷⁷ Válka, Josef: „*Politická závět' Viléma z Pernštejna (1520-1521)*. (Příspěvek k dějinám českého politického myšlení v době jagellovské). W: *Časopis Matice moravské* 90 (1971), s. 63-82.

⁷⁸ Hledíková, Zdeňka: *Období od husitství do roku 1620*. W: Janák, Jan / Hledíková, Zdeňka: *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945*. Praha 1989, s. 101-137. Na temat stosunku śląskiego zgromadzenia książąt do czeskiego ogólnego zgromadzenia stanowego por. Orzechowski, Kazimierz: *Ogólnośląskie zgromadzenia stanowe* (1979), s. 321-337.

zmów hamujących rozwój globalnej polityki polegającej na realizacji interesów stanowych. Po trzecie, należało wzmocnić świadomość zagrożeń, jakie dla integralności państwa stwarzają powiązania książąt śląskich z książętami Rzeszy.

Johann von Pernstein, który w dokumentach nazywał siebie opiekunem nieletniego księcia Waclawa, namiestnikiem i pretendentem do księstwa cieszyńskiego, miał z tej racji możliwość osobistego udziału w śląskim landtagu książęcym. Ponieważ jednak wiedział, jak niewielkie znaczenie miało to ogólnośląskie zgromadzenie stanowe, swoje poglądy przedstawiał także na forum poszczególnych landtagów i wysyłał z Cieszyna wyposażone w stosowne instrukcje poselstwa do Nysy, Ziębic oraz Legnicy⁷⁹. W ten sposób udało mu się na zapleczu landtagu generalnego wyartykułować polityczne, militarne i wyznaniowe interesy stanów oraz wyjaśnić istniejące rozbieżności. Prawny spór z margrabią Georgiem, który Morawianin jako prawny opiekun księcia Waclawa II toczył przed wrocławskim sądem najwyższym [Breslauer Obergericht], stał się dlań źródłem cennych doświadczeń w zakresie śląskich obyczajów prawnych oraz stosunków władzy. O tym, że Pernstein dzięki swej długoletniej działalności jako namiestnik cieszyński zdobył zaufanie przeważnie ewangelickich książąt śląskich, świadczy między innymi fakt, że we wspomnianym sporze prawnym opowiedzieli się oni po jego stronie. „W czym za prawdę w większości dolegliwość odczuliśmy” – donosili królowi Ferdynandowi I w sporządzonym 20 kwietnia 1542 roku podczas landtagu książęcego piśmie – „to w tym, że jego książęcej mości panu von Pernstein w sprawie księcia Waclawa z Cieszyna, a także innym ludziom tutejszym i zagranicznym [...] wstręt jest czyniony, przez co prawa jako takiego zaniedbanie wraz z narażeniem na szwank wolności naszych i przywilejów widocznym się staje”⁸⁰. Oryginalny i ryzykowny plan ożenku synów Pernsteina, Jarosława i Wratysława, z córkami margrabiego Georga z drugiego małżeństwa, Anną Marią i Sabina, który miał rozszerzyć wpływy morawskiego magnata na Śląsku, zapobiec połączeniu się Hohenzollernów z Piastami legnicko-brzeskimi i wzmocnić więzy łączące ościenny Śląsk z Czechami nie powiódł się, jego zdaniem, tylko dlatego, że wrocławski sąd najwyższy aż do śmierci Georga w grudniu 1543 spowalniał bieg procesu w sprawie opiekuństwa nad nieletnim władcą Cieszyna⁸¹.

Naszkiecowany epizod pozwala dostrzec zaczątki konstruktywnej i odpowiedzialnej polityki stanów, która wykraczała dalekowzrocznie poza krąg spraw bieżących. Jednakże w czasach, gdy w odpowiedzi na zdecydowane dążenie Ferdynanda I do monarchizacji władzy stany coraz szczelniej zamy-

⁷⁹ Dvorský, František (wyd.): *Dopisy pánův Jana a Vojtěcha z Pernštejna z let 1491-1548*. Praha 1902 (Archiv český čili staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích icizich 20), Nr 262, 267, 275, 283, 288-289, 300, 303, 305, 309, 315.

⁸⁰ Cyt. wg Rachfahl: *Gesamtstaatsverwaltung Schlesiens*, s. 197-198, przypis 3.

⁸¹ Dvorský (wyd.): *Dopisy pánův Jana a Vojtěcha z Pernštejna*, Nr 237-238, 272-273, 284, 286.

kały się w ciasnych granicach swych państwerek, w których mocne oparcie dawał autorytet prawa i ustroju krajowego, taka ponadregionalna polityka stanowa musiała nieuchronnie ponieść fiasko⁸². Opisany epizod pokazuje konieczność stanowego uchwycenia dynamiki myślenia i działania, która pozostawała dotąd w głębokim tle historii instytucjonalnej, ustrojowej i administracyjnej. „Oporność stanowości wobec prób jej zdefiniowania”⁸³, o której mówił Günter Birtsch, mając na uwadze regionalne zróżnicowanie tworców korporacyjnych, należy w tym sensie traktować również jako okazję do tworzenia kombinacji historycznych badań stanowych z pytaniami stawianymi przez kulturoznawstwo, do pytania o tożsamość i mentalność oraz do przeanalizowania potocznego języka polityki⁸⁴.

III. Pytania badawcze i dezyderaty w międzynarodowej kooperacji.

W większości niemieckojęzyczne materiały źródłowe zachowały się w wielkiej obfitości w polskich i czeskich archiwach, zbiorach oraz bibliotekach szlacheckich⁸⁵. W przeszłości wielokrotnie podnoszono kwestię zasadności kontynuowania edycji *Acta Publica*, która obejmuje tylko niewiele roczników. Ostatni raz uczynił to z naciskiem Kazimierz Orzechowski⁸⁶. Już Gustav Croon,

⁸² Pánek, Jaroslav: *Politický systém předbělohorského českého státu*. W: Folia Historica Bohemica 11 (1987), s. 41-101; Válka, Josef: „Státní a zemské” v českých dějinách. W: Časopis Matice moravské 109 (1990), s. 320-336; Bahlcke, Joachim: *Regionalismus und Staatsintegration*, s. 56-168.

⁸³ Birtsch, Günter: *Die landständische Verfassung als Gegenstand der Forschung*. W: Gerhard, Dietrich (wyd.): *Ständische Vertretungen in Europa im 17. und 18. Jahrhundert*. Göttingen 1974 [1969] (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 27; Studies Presented to the International Commission for the History of Representative and Parliamentary Institutions 37), s. 32-55, tu s. 42.

⁸⁴ Por. przekonujące przykłady w: Strohmeyer, Arno: *Vergleichende Ständegeschichte und „intellectual history“ als Forschungsstrategie in Ostmitteleuropa: Das politische Denken der österreichischen und ungarischen Stände (1550-1650)*. W: *Comparativ. Leipziger Beiträge zur Universalgeschichte und vergleichenden Gesellschaftsforschung* 8/5 (1998), s. 74-91; idem: *Konfessionalisierung der Geschichte? Das Geschichtsd Denken der Stände in Innerösterreich an der Wende vom 16. zum 17. Jahrhundert*. W: Bahlcke, Joachim / Strohmeyer, Arno (wyd.): *Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa. Wirkungen des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur*. Stuttgart 1999 (Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropas 7), s. 221-247; idem: *Die Disziplinierung der Vergangenheit: Das „alte Herkommen“ im politischen Denken der niederösterreichischen Stände im Zeitalter der Konfessionskonflikte (ca. 1570 bis 1630)*. W: Bahlcke, Joachim / Strohmeyer, Arno (wyd.): *Die Konstruktion der Vergangenheit. Geschichtsd Denken, Traditionsbildung und Selbstdarstellung im frühneuzeitlichen Ostmitteleuropa*, Berlin 2002 (Zeitschrift für Historische Forschung. Beiheft 29), 99-127, oraz Esser, Rainard: *Landstände und Landesherrschaft. Zwischen „status provincialis“ und „superioritas territorialis“: Landständisches Selbstverständnis in deutschen Territorien des 17. Jahrhunderts*. W: Zeitschrift für neuere Rechtsgeschichte 23 (2001), s. 177-194.

⁸⁵ Dla orientacji por. Zerelek, Rościśław, Dereń / Andrzej (oprac.): *Staatsarchiv Breslau – Wegweiser durch die Bestände bis zum Jahr 1945*. Arch. Państw. we Wrocławiu – przewodnik po zasobach archiwalnych do 1945 r., München 1996 (Schriften des Bundesinstituts für ostdeutsche Kultur und Geschichte 9); Bystricky, Vladimir / Hruby, Vaclav (oprac.): *Prehled archivu CSR*, Praha 1984.

⁸⁶ Orzechowski, Kazimierz: *Forschungen über das schlesische Ständewesen. Überblick und Forschungsbedarf*. W: Weber / Rabe (wyd.): *Silesiographia*, s. 267-274.

który przestudiował akta księstwa świdnicko-jaworskiego i opublikował ich wybór, wypowiedział się konkretnie na ten temat w 1912 roku: „Tak więc powstaje pytanie, czy należy zająć się wydawaniem akt landtagów względnie opracowań z dziedziny historii ustrojowej razem ze źródłami i regestami księstwa świdnicko-jaworskiego oraz pozostałych księstw. Jeśli chodzi o Śląsk, to nie wolno zapominać o tym, że historycznie najcenniejszy i obejmujący także dzieje poszczególnych księstw materiał źródłowy znajduje się we wrocławskich aktach książęcych, i że jednym z najpoważniejszych zadań śląskiej historiografii musi być udostępnienie drukiem materiałów dotyczących działalności landtagów książęcych od początku ich istnienia”⁸⁷. Rozpoczęte ostatnio projekty wydawnicze dotyczące Prus Królewskich⁸⁸ oraz Pomorza⁸⁹ pokazują, że równie wielkie przedsięwzięcie, w którym polsko-niemiecka współpraca byłaby naturalnie pożądana, jest jak najbardziej możliwe do przeprowadzenia (i sfinansowania). W przypadku terytorialnie i politycznie rozdrobnionego Śląska należy wszakże pamiętać o dwóch rzeczach. Po pierwsze, landtagi średniego szczebla, które ich badaczka w księstwie opolsko-raciborskim Marta Hatałska nazwała w 1979 roku, nawiązując do stosunków panujących w państwie polsko-litewskim, „sejmikami”, miały niejednokrotnie większe znaczenie niż landtag śląski⁹⁰. Po drugie, wypada poważnie potraktować postulat Wolfganga Neugebauera, że historię stanów „należy rekonstruować w znacznym zakresie także w oparciu o jej własne przekazy”⁹¹, aby uniknąć tradycyjnie dominującego ograniczenia do źródeł książęcych bądź państwowych oraz wynikającego stąd spojrzenia niejako korporacyjnego: „Mimo, że Hintze i badacze skupieni wokół *Acta Borussiae* doskonale znali także materiały źródłowe stanów krajowych, miast, a nawet te pochodzące z archiwów poszczególnych majątków, to ich spojrzenie nadal było za bardzo spojrzeniem z perspektywy monarchy”⁹².

Croon już przed pierwszą wojną światową sformułował bardzo wyraźnie także inny dezyderat śląskich badań stanowych, a mianowicie potrzebę perspektywy komparatystycznej: „W najwyższym stopniu ekscytujące i potrzebne porównanie stanowego rozwoju w różnych księstwach śląskich z biegiem spraw w Brandenburgii, Czechach, na Łużycach, w austriackich krajach dzie-

⁸⁷ Croon: *Die landständische Verfassung von Schweidnitz-Jauer*, s. VIII.

⁸⁸ Biskup, Marian / Dybaś, Bogusław / Tandecki, Janusz (wyd.): *Protokoły sejmiku generalnego Prus Królewskich*, t. 1: 1526 – połowa 1528. Toruń 2001.

⁸⁹ Buchholz, Werner (wyd.): *Pommersche Landtagsakten*, t. 1: *Von den Anfängen bis zum Erbteilungsvertrag 1541*, cz. 1: 1521-1535. Bearb. v. Sabine Teubner-Schoebel und Andreas Ritthaler. Köln/Weimar/Wien 2000.

⁹⁰ Hatałska: *Sejmik księstwa opolsko-raciborskiego* (1979).

⁹¹ Neugebauer, Wolfgang: *Die neumärkischen Stände im Lichte ihrer Tätigkeit*. W: Beck, Margot (oprac.): *Neumärkische Stände*. (Rep. 23 B), Frankfurt am Main im 2000 (Quellen, Findbücher und Inventare des Brandenburgischen Landeshauptarchivs 9), s. XVII-LXXXVI, tu s. XVII.

⁹² Idem: *Das alte Preußen. Aspekte der neuesten Forschung*. W: *Historisches Jahrbuch* 122 (2002), s. 463-482, tu s. 468.

dzicznych i koronnych oraz na pozostałych wschodniemieckich terytoriach kolonialnych musi poczekać do czasu, gdy zostanie opublikowana wystarczająca ilość studiów⁹³. Takie studia, oparte na różnych założeniach metodologicznych i przyjmujące różne cezury czasowe, już istnieją, nawet jeśli Śląsk pod tym względem odstaje od innych obszarów Europy Środkowo-Wschodniej⁹³. Porównawczo zostały potraktowane na przykład aspekty stanowych i wyznaniowych procesów formacyjnych⁹⁴, stosunki gospodarczo-, społeczno- i prawnohistoryczne⁹⁵, zagadnienia tożsamości zbiorowej oraz wczesnonowożytnej świadomości narodowej⁹⁶, a także kwestia ciągłości od dawnego ustroju stanowego aż do konstytucjonalizmu⁹⁷. Podobnie, jak historia regionalna, także nowoczesne badania stanowe będą się w przyszłości skupiać w pierwszym rzędzie na strukturach i procesach. Chcąc ukazywać warunki, pola manewru i możliwości ludzkiego działania w historii, pragnąc bardziej wyjaśniać, niż opisywać, będą musiały posługiwać się także metodą komparatystyczną⁹⁸.

⁹³ Pokazuje to rzut oka na następujące tomy zbiorowe: Evans / Thomas (wyd.): *Crown, Church and Estates* (1991), Boockmann (wyd.): *Die Anfänge der ständischen Vertretungen in Preußen und seinen Nachbarländern* (1992), Weczerka (wyd.): *Stände und Landesherrschaft im Ostmitteleuropa* (1995), Bahlcke / Bömelburg / Kersken (wyd.): *Ständefreiheit und Staatsgestaltung in Ostmitteleuropa* (1996).

⁹⁴ Bahlcke, Joachim: *Das Herzogtum Schlesien im politischen System der Böhmisches Krone*. W: *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung* 44 (1995), s. 27-55; idem: *Durch „starke Konföderation wohl stabilisiert“*. *Ständische Defension und politisches Denken in der habsburgischen Ländergruppe am Anfang des 17. Jahrhunderts*. W: Winkelbauer, Thomas (wyd.): *Kontakte und Konflikte. Böhmen, Mähren und Österreich: Aspekte eines Jahrtausends gemeinsamer Geschichte*, Horn/Waidhofen an der Thaya 1993 (Schriftenreihe des Waldviertler Heimatbundes 36), s. 173-186.

⁹⁵ Ptak, Marian J.: *Zgromadzenia i urzędy stanowe Elektorskiego Księstwa Kolonii*. W: *Acta Universitatis Wratislaviensis* 2501, Prawo 285. Wrocław 2003, s. 119-146; Schirmer, Uwe: *Mitbestimmung der Untertanen oder Alleinherrschaft der Funktionseliten? Zur politischen Partizipation und landständischen Verfassung in den Lausitzen, Kursachsen, Brandenburg und Schlesien (1500-1650)*. W: Bahlcke, Joachim (Hg.): *Die Oberlausitz im frühneuzeitlichen Mitteleuropa: Beziehungen, Strukturen, Prozesse*, Stuttgart 2005 (Quellen und Forschungen zur sächsischen Geschichte); Weber, Matthias: *Strukturähnlichkeiten und historische Parallelentwicklung. Aspekte der oberlausitzischen und der schlesischen Geschichte des Spätmittelalters und der Frühen Neuzeit im Vergleich* [w druku]; Cerman, Markus: *Marktintegration und wirtschaftliche Entwicklung. Wirtschaftsbeziehungen im Grenzraum der Oberlausitz, Böhmen und Schlesien vom 15. bis zum frühen 17. Jahrhundert* [w druku].

⁹⁶ Friedrich, Karin: *Nationsbewußtsein in Schlesien in der frühen Neuzeit*. W: Struve, Kai / Ther, Philipp (wyd.): *Die Grenzen der Nationen. Identitätenwandel in Oberschlesien in der Neuzeit*. Marburg 2002 (Tagungen zur Ostmitteleuropa-Forschung 15), s. 19-43.

⁹⁷ Gehrke, Roland (wyd.): *Aufbrüche in die Moderne. Frühparlamentarismus zwischen altständischer Ordnung und monarchischem Konstitutionalismus 1750-1850* (Schlesien – Deutschland – Mitteleuropa). Köln–Weimar–Wien 2005 (Neue Forschungen zur Schlesischen Geschichte 11).

⁹⁸ Kießling, Rolf: *Kommunikation und Region in der Vormoderne. Eine Einführung*. W: Hoffmann, Carl A. / Kießling, Rolf (wyd.): *Kommunikation und Region*, Konstanz 2001 (Forum Suevicum 4), s. 11-39.

ŹRÓDŁA (w wyborze)

- Acta Borussica. Denkmäler der Preußischen Staatsverwaltung im 18. Jahrhundert. Die Behördenorganisation und die allgemeine Staatsverwaltung Preußens im 18. Jahrhundert*, Bd. 6/11-15: *Akten von 1740 bis 1772*. Bearb. v. G[ustav] Schmoller u. a., Berlin 1901-1936 [ND Frankfurt am Main 1986/87], Bd. 16/I-16/II: *Akten von 1772 bis 1786*. Bearb. v. Ernst Posner u. a., Hamburg/Berlin 1970-1982 (Einzelveröffentlichungen der Historischen Kommission zu Berlin 5. Quellenwerke 5).
- Acta publica. Verhandlungen und Correspondenzen der schlesischen Fürsten und Stände* [1618-1629]. Hg. v. Hermann Palm [Bd. 1-4] und Julius Krebs [Bd. 5-8], Breslau 1865-1906.
- Geschichtsquellen der Hussitenkriege*. Hg. v. Colmar Grünhagen, Breslau 1871 (Scriptores Rerum Silesiacarum 6).
- Politische Correspondenz Breslaus im Zeitalter Georgs von Podiebrad*, Bd. 1: 1454-1463, Bd. 2: 1463-1469. Hg. v. Hermann Markgraf, Breslau 1873-1874 (Scriptores Rerum Silesiacarum 8-9).
- Politische Correspondenz Breslaus im Zeitalter des Königs Matthias Corvinus*, Bd. 1: 1469-1479, Bd. 2: 1479-1490. Hg. v. Berthold Kronthal und Heinrich Wendt. Breslau 1893-1894 (Scriptores Rerum Silesiacarum 13-14).
- Relacje deputatów miasta Jawora z lat 1669-1685*. Wyd. Kazimierz Orzechowski, Wrocław 1991.
- Sněmy české od leta 1526 až po naši dobu* [częściowo po niemiecku pod tytułem: *Die böhmischen Landtagsverhandlungen und Landtagsbeschlüsse vom Jahre 1526 an bis auf die Neuzeit*], T. 1-11/2 [1526-1607], 15/1-3 [1611], Praha 1877-1954.
- Weber, Matthias: *Die schlesischen Polizei- und Landesordnungen der Frühen Neuzeit*, Köln/Weimar/Wien 1996 (Neue Forschungen zur Schlesischen Geschichte 5).

OPRACOWANIA (w wyborze)

- Bahlcke, Joachim: *Regionalismus und Staatsintegration im Widerstreit. Die Länder der Böhmisches Krone im ersten Jahrhundert der Habsburgerherrschaft (1526-1619)*, München 1994 (Schriften des Bundesinstituts für ostdeutsche Kultur und Geschichte 3).
- Bahlcke, Joachim / Bömelburg, Hans-Jürgen / Kersken, Norbert (wyd.): *Ständefreiheit und Staatsgestaltung in Ostmitteleuropa. Übernationale Gemeinsamkeiten in der politischen Kultur vom 16.-18. Jahrhundert*, Leipzig 1996 (Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa 4).
- Baumgart, Peter (wyd.): *Kontinuität und Wandel. Schlesien zwischen Österreich und Preußen*, Sigmaringen 1990 (Schlesische Forschungen 4).
- Baumgart, Peter (wyd.): *Ständetum und Staatsbildung in Brandenburg-Preussen*, Berlin/New York 1983 (Veröffentlichungen der Historischen Kommission zu Berlin 55: Forschungen zur preussischen Geschichte).
- Berthold, Karl (oprac.): *Schlesiens Landesvertretung und Landeshaushalt von ihren Anfängen bis zur neuesten Zeit*, t. 1-3, Troppau 1909.
- Bobowski, Kazimierz / Gładkiewicz, Ryszard / Wrzesiński, Wojciech (wyd.): *Stan i potrzeby śląskoznawczych badań humanistycznych*, Wrocław-Warszawa 1990.
- Boockmann, Hartmut (Hg.): *Die Anfänge der ständischen Vertretungen in Preußen und seinen Nachbarländern*, München 1992 (Schriften des Historischen Kollegs. Kolloquien 16).
- Borák, Mečislav (Hg.): *Slezsko v dějinách českého státu. Sborník příspěvků z vědecké konference u příležitosti 50. výročí Slezského ústavu SZM v Opavě*, Opava 1998.

- Conrads, Norbert: *Die schlesische Ständeversammlung im Umbruch – Vom altständischen Herzogtum zur preußischen Provinz*. W: Baumgart (wyd.): *Ständetum und Staatsbildung* (1983), s. 335-364.
- Croon, Gustav: *Die landständische Verfassung von Schweidnitz-Jauer. Zur Geschichte des Ständewesens in Schlesien*, Breslau 1912 (Codex Diplomaticus Silesiae 27).
- Eickels, Christine van: *Schlesien im böhmischen Ständestaat. Voraussetzungen und Verlauf der böhmischen Revolution von 1618 in Schlesien*, Köln/Weimar/Wien 1994 (Neue Forschungen zur Schlesischen Geschichte 2).
- Evans, R[obert] J.W. / Thomas, T[revor] V. (wyd.): *Crown, Church and Estates. Central European Politics in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, London 1991.
- Fukala, Radek: *Stavovská politika na Upavsku v letech 1490-1631*, Opava 2004.
- Fukala, Radek: *Role Jana Jiřího Krnovského ve stavovských hnutích*, Opava 1997 (Ústav Historie a Muzeologie Filozoficko-Přírodovědecké Fakulty Slezské Univerzity v Opavě. Studia historica. Monographiae 1).
- Hatalska, Marta: *Sejmik księstwa opolsko-raciborskiego w latach 1564-1742*, Wrocław i in. 1979 (Prace Polskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Wydział Nauk Historyczno-Społecznych).
- Hintze, O[tto]: *Die Behördenorganisation und die allgemeine Staatsverwaltung Preußens im 18. Jahrhundert*, Berlin 1901 (Acta Borussica. Denkmäler der Preußischen Staatsverwaltung im 18. Jahrhundert 6/I) [ND Frankfurt am Main 1986/87].
- Hübner, Hans: *Die Gesamtstaatsverfassung Schlesiens in der Zeit des 30jährigen Krieges*, phil. Diss., Frankfurt am Main 1922.
- Jurek, Piotr: *Funkcjonowanie śląskich zgromadzeń stanowych na przykładzie 1715 roku*, Wrocław 1992 (Acta Universitatis Wratislaviensis 1469. Prawo 218).
- Jurek, Piotr: *Śląskie pokoje krajowe. Studium historyczno-prawne*, Wrocław 1991 (Acta Universitatis Wratislaviensis 1094. Prawo 176).
- Kameníček, František: *Zemské sněmy a sjezdy moravské. Jejich složení, obor působnosti a význam. Od nastoupení na trůn krále Ferdinanda I. až po vydání obnoveného zřízení zemského (1526-1628)*, T. 1-3, Brno 1900-1905.
- Kapras, Jan: *Právní dějiny zemi Koruny české*, T. 1: *Právní prameny a vývoj právnictví*, T. 2: *Dějiny státního zřízení. Doba předbělohorská*, T. 3: *Dějiny státního zřízení. Doba pobělohorská*, Praha 1913-1920.
- Kries, Karl Gustav: *Historische Entwicklung der Steuerverfassung in Schlesien unter Theilnahme der allgemeinen Landtags-Versammlungen. Ein Beitrag zur Geschichte der schlesischen Stände*, Breslau 1842.
- Leszczyński, Józef: *Stany Górnych Łużyc w latach 1635-1697*, Wrocław 1963 (Prace Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego A/95).
- Malý, Karel / Pánek, Jaroslav (wyd.): *Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v českých zemích (1500-1619)*, Praha 2001.
- Orzechowski, Kazimierz: *Rachunki śląskich stanów (1527-1741). Studium źródłoznawcze*, Wrocław 1994.
- Orzechowski, Kazimierz: *Katastry śląskiego podatku szacunkowego (1527-1740)*, Wrocław 1992.
- Orzechowski, Kazimierz: *Ogólnośląskie zgromadzenia stanowe*, Warszawa–Wrocław 1979.
- Ptak, Marian: *Zgromadzenia i urzędy stanowe księstwa głogowskiego od początku XIV w. do 1742 r.*, Wrocław 1991 (Acta Universitatis Wratislaviensis 1344. Prawo 210).
- Ptak, Marian: *Sądy prawa polskiego na tle organizacji wymiaru sprawiedliwości księstwa oleśnickiego XIV-XVIII w.*, Wrocław 1988 (Acta Universitatis Wratislaviensis 946. Prawo 157).
- Ptak, Marian J. (wyd.): *Sejm czeski od czasów najdawniejszych do roku 1913*, Opole 2000.

- Rachfahl, Felix: *Die Organisation der Gesamtstaatsverwaltung Schlesiens vor dem dreißigjährigen Kriege*. Leipzig 1894 (Staats- und socialwissenschaftliche Forschungen 13,1).
Slezsko v dějinách českého státu. Stav a úkoly výzkumu, Opava 1991 (Práce Slezského ústavu ČSAV v Opavě A 40).
- Weber, Matthias: *Das Verhältnis Schlesiens zum Alten Reich in der Frühen Neuzeit*, Köln/Weimar/Wien 1992 (Neue Forschungen zur Schlesischen Geschichte 1).
- Weczerka, Hugo (Hg.): *Stände und Landesherrschaft in Ostmitteleuropa in der frühen Neuzeit*. Marburg 1995 (Historische und landeskundliche Ostmitteleuropa-Studien 16).
- Wiązek, Paweł: *Prawo karne w śląskich ordynacjach ziemskich*, Wrocław 2002 (Acta Universitatis Wratislaviensis 2379).
- Wolf, Jürgen Rainer: *Steuerpolitik im schlesischen Ständestaat. Untersuchungen zur Sozial- und Wirtschaftsstruktur Schlesiens im 17. und 18. Jahrhundert*, Marburg/Lahn 1978 (Wissenschaftliche Beiträge zur Geschichte und Landeskunde Ostmitteleuropas 108).
- Wuttke, Heinrich: *Die schlesischen Stände, ihr Wesen, ihr Wirken und ihr Werth in alter und neuer Zeit*, Leipzig 1847.

SILESIA AS A SUBJECT OF RESEARCH INTO THE MEDIEVAL THREE ESTATES: TRADITIONS AND PROSPECTS IN GERMAN, POLISH AND CZECH HISTORIOGRAPHY

S u m m a r y

In the last twenty years or so, historians have been exploring the differences that made the three Medieval estates co-existing in Silesia at the turn of the Middle Ages and the Modern Era so different in their forms. While earlier, until the 80s of the 20th century, the main focus of historical studies had been on the history of institutions, the constitution, and the economic issues, later interests concentrated on the social and cultural issues. Generally speaking, the Silesian territory, due to its considerable territorial differentiation, the co-existence of unequally divided authorities and powers, the instability of state organs and the fragmentation of the structures whose aim was to guard and protect the state identity and the law and order in the state, has always been a rewarding object of study of historians. What is characteristic and interesting though, is the diversity of attitudes and views expressed by different historians – researchers into internal policies, and how they influenced their interpretation of contemporaneous external facts and policies. This interest in the surrounding world was common among the 19th and 20th centuries' historians, and can be clearly detected in all the three historiographies in question, showing its influence on different interpretations and assessment of the same historical facts.

The paper focuses on the issues arising from the history of the science of history. First, it looks at the studies that were carried out in Germany, Poland and the Czech Republic and emphasises the specific contexts of the research that permitted critical conclusions to be drawn regarding traditions and institutional foundations of these states. Next, the history of estate structures on the example of the relations between Silesia and its neighbours in the area of state policy is analysed, and the possibilities resulting from approaching the subject in a manner extending beyond the regional level are investigated. Finally, those issues that are in the centre of interest of contemporary researchers are discussed.

A catalogue of source materials and works reflecting the updated state of affairs has been attached.

LA SILÉSIE DANS LA RECHERCHE SUR LES ÉTATS:
TRADITIONS ET PERSPECTIVES DE L'HISTORIOGRAPHIE ALLEMANDE,
POLONAISE ET TCHÈQUE

R é s u m é

Depuis une vingtaine d'années, les historiens qui étudient les formes extraordinairement variées qu'ont pu revêtir les états dans la Silésie de la fin du Moyen Age et du début des Temps Modernes, ne l'ont fait pas toujours fait dans les mêmes perspectives. Tandis que, jusqu'aux années quatre-vingt du XXe siècle, c'étaient les interrogations relatives à l'histoire de institutions, des constitutions et de l'économie qui dominaient, on observe depuis un intérêt de plus en plus marqué pour les points de vue sociaux ou culturels. En règle générale, l'espace de la Silésie, du fait de sa grande diversité territoriale, de la cohabitation de pouvoirs inégalement établis, avec des d'autorités instables et des structures d'identité et de loyauté morcelées, a toujours représenté un champ quasiment idéal pour l'histoire des états. La recherche a naturellement toujours été affectée, sciemment ou inconsciemment, par l'engagement parfois marqué des chercheurs en politique intérieure, engagement qui, souvent, autorisait également des interprétations en termes de politique extérieure. Cet intérêt pour les questions liées au contexte contemporain, qu'on peut observer tout au long des XIXe et XXe siècles dans les trois historiographies nationales, a inévitablement influencé aussi l'appréciation de l'objet de la recherche proprement dit. La présente communication répond avant tout à une préoccupation relevant de l'histoire de la science historique. Elle s'attache, dans un premier mouvement, à replacer les recherches poursuivies sur le sujet en Allemagne, en Pologne et en Tchéquie dans leur contexte particulier pour opérer un résumé critique de leurs traditions, de leur substrat institutionnel et de leurs résultats. Dans un deuxième temps, on démontrera à l'exemple des relations entre la Silésie et ses voisins en matière de politique des états quelles possibilités peut offrir une approche du sujet qui dépasse le cadre régional pour s'intéresser à l'histoire des structures. Enfin, on examinera les questions qui occupent la recherche actuelle en formulant des propositions concrètes. La communication est complétée par un catalogue des sources et des ouvrages qui semblent représentatifs de l'état de la recherche.